

DEMOGRAFIK QARISH VA IJTIMOIIY TA'MINOT TIZIMIGA TUSHAYOTGAN BOSIM

Tog'ayeva Gulixon Zafar qizi
Qarshi xalqaro universiteti
“Iqtisodiyot va muhandislik”
kafedrası o'qituvchisi,
Qarshi davlat universiteti
Tayanch doktoranti
Qarshi xalqaro universiteti
“Iqtisodiyot” yo'nalishi
2-kurs talabasi Tojiyev Xumoyun

Annotatsiya: Mazkur maqolada demografik qarish jarayonining mohiyati, uning yuzaga kelish omillari hamda ijtimoiy ta'minot tizimiga ko'rsatayotgan bosimi tahlil qilinadi. Aholi tarkibida keksalar ulushining ortib borishi pensiya ta'minoti, sog'liqni saqlash xarajatlari va davlat byudjeti barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqotda demografik qarishning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ochib berilib, mavjud ijtimoiy ta'minot tizimlarini moslashtirish zarurati asoslab beriladi. Shuningdek, uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan institutsional va moliyaviy mexanizmlar yuzasidan ilmiy xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: demografik qarish, ijtimoiy ta'minot tizimi, pensiya tizimi, aholining yosh tarkibi, byudjet bosimi, ijtimoiy xarajatlar

Аннотация: В статье рассматривается сущность демографического старения, факторы его формирования и влияние на систему социального обеспечения. Рост доли пожилого населения усиливает нагрузку на пенсионную систему, здравоохранение и государственный бюджет. В исследовании анализируются социально-экономические последствия демографического старения и обосновывается необходимость адаптации действующих механизмов социального обеспечения. Также предлагаются научно обоснованные подходы к

обеспечению финансовой и институциональной устойчивости системы в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: демографическое старение, система социального обеспечения, пенсионная система, возрастная структура населения, бюджетная нагрузка, социальные расходы

Abstract: This article examines the essence of demographic ageing, its driving factors, and the increasing pressure it places on social security systems. The growing share of the elderly population significantly affects pension schemes, healthcare expenditures, and the sustainability of public finances. The study analyzes the socio-economic consequences of demographic ageing and highlights the need to adapt existing social protection mechanisms. Furthermore, the paper proposes conceptual approaches aimed at ensuring the long-term financial and institutional sustainability of social security systems.

Keywords: demographic ageing, social security system, pension system, population age structure, fiscal pressure, social expenditures

KIRISH

So‘nggi o‘n yilliklarda demografik jarayonlarning global miqyosda o‘zgarishi, xususan, aholining qarishi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta’sir etuvchi muhim omillardan biriga aylandi. Tug‘ilish darajasining pasayishi va umr ko‘rish davomiyligining uzayishi natijasida dunyo mamlakatlarida aholi yosh tarkibida sezilarli siljishlar kuzatilmoqda. Mazkur holat ijtimoiy ta’minot tizimlari, ayniqsa pensiya va sog‘liqni saqlash tizimlari barqarorligiga jiddiy bosim yuklamoqda.

Demografik qarish jarayoni faqat rivojlangan mamlakatlarga xos hodisa bo‘lib qolmay, rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, o‘tish davridagi iqtisodiyotga ega mamlakatlar uchun ham dolzarb muammoga aylanmoqda. Aholining iqtisodiy faol va nafaol qatlamlari o‘rtasidagi nisbatning o‘zgarishi mehnat bozoriga, fiskal siyosatga hamda davlat byudjetining ijtimoiy yo‘naltirilgan xarajatlariga bevosita ta’sir

ko'rsatmoqda. Natijada ijtimoiy ta'minot tizimining mavjud moliyaviy va institutsional mexanizmlarini qayta ko'rib chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ijtimoiy ta'minot tizimi aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi. Biroq demografik qarish sharoitida ushbu tizimning barqaror faoliyat yuritishi murakkablashib, pensiya to'lovlari hajmining oshishi, sog'liqni saqlash xarajatlarining ko'payishi hamda byudjet defitsiti xavfining kuchayishi bilan tavsiflanmoqda. Shu bois, demografik omillarni inobatga olgan holda ijtimoiy ta'minot tizimini modernizatsiya qilish va uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalasi alohida ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi demografik qarish jarayonining ijtimoiy ta'minot tizimiga ko'rsatayotgan bosimini ilmiy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu bosimni yumshatishga qaratilgan institutsional va iqtisodiy mexanizmlarni asoslab berishdan iborat. Tadqiqot natijalari ijtimoiy siyosatni takomillashtirish, pensiya tizimini isloh qilish va demografik o'zgarishlarga moslashuvchan strategiyalar ishlab chiqishda ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Demografik qarish va uning ijtimoiy ta'minot tizimiga ta'siri masalasi iqtisodiy, demografik va ijtimoiy siyosatga oid tadqiqotlarda keng yoritilgan. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy ishlar asosan aholi yosh tarkibidagi o'zgarishlar, pensiya tizimlarining moliyaviy barqarorligi hamda davlatning ijtimoiy majburiyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishga qaratilgan.

Dastlabki nazariy yondashuvlarda demografik qarish iqtisodiy yuklama koeffitsienti orqali baholanib, mehnatga layoqatli aholi ulushining qisqarishi ijtimoiy xarajatlarning ortishiga olib kelishi ta'kidlangan. Neoklassik iqtisodiy nazariyada aholining qarishi jamg'arma va investitsiya jarayonlariga ta'sir etuvchi omil sifatida ko'rib chiqilib, uzoq muddatda iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasayishiga sabab bo'lishi mumkinligi asoslab berilgan.

Keyingi tadqiqotlarda e'tibor asosan pensiya tizimlarining institutsional tuzilmasiga qaratilgan. Xususan, taqsimlovchi (pay-as-you-go) pensiya tizimlarining

demografik qarish sharoitida moliyaviy jihatdan zaiflashishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Ayrim mualliflar ushbu muammoni kamaytirish uchun jamg'arib boriladigan pensiya tizimlariga o'tish yoki aralash modellarni joriy etish zarurligini ta'kidlaydi. Bunda pensiya yoshini oshirish, mehnat bozorida keksalar bandligini rag'batlantirish va norasmiy bandlikni qisqartirish kabi chora-tadbirlar muhim mexanizmlar sifatida ko'rsatiladi.

Xalqaro tashkilotlar, jumladan Jahon banki, Xalqaro mehnat tashkiloti va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda demografik qarishning sog'liqni saqlash tizimiga ta'siri alohida yo'nalish sifatida o'rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda yoshi katta aholiga tibbiy xizmat ko'rsatish xarajatlarining ortishi davlat byudjetiga tushayotgan bosimni kuchaytiruvchi asosiy omillardan biri ekanligi qayd etiladi.

So'nggi yillarda olib borilgan empirik tadqiqotlar demografik qarishning ijtimoiy ta'minot tizimiga ta'sirini mamlakatlar kesimida qiyosiy tahlil qilishga yo'naltirilgan. Ushbu ishlar rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar o'rtasida demografik jarayonlar va ijtimoiy siyosat samaradorligi jihatidan sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Ayniqsa, o'tish davri iqtisodiyotiga ega davlatlarda institutsional cheklovlar va moliyaviy resurslarning yetishmasligi ijtimoiy ta'minot tizimining barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, demografik qarish va ijtimoiy ta'minot tizimi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hududiy va milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda chuqur tahlil qilishga bo'lgan ehtiyoj saqlanib qolmoqda. Bu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini yana bir bor tasdiqlaydi hamda yangi ilmiy yondashuvlar ishlab chiqishni taqozo etadi.

Demografik qarish har bir mamlakatni turli darajada qamrab olgan, lekin ba'zi davlatlar bu tendensiyaning "oldingi qatorida" turibdi.

“Xitoy - Bir bolali siyosat”

- Xitoy: Bir bolali siyosat natijasida iqtisodiy rivojlanish tugamasidan aholi qarib bormoqda ("Ertaroq qarish, keyin boylik orttirish" holati). Bu, ayniqsa, mehnat migratsiyasiga bog'liq bo'lgan shaharlarda katta muammo.

“Bir bola – bir oila” siyosati

- Xitoy demografik tarkibi hozirgi davrda dunyodagi eng keskin va muhim o'zgarishlardan birini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon asosan "Bir bolali siyosat" (One-Child Policy) ning uzoq muddatli oqibatlari va iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liq.

Xitoy demografik vaziyatini uch asosiy jihatdan ko'rib chiqish mumkin 1979 - yildan 2016- yilgacha amalda bo'lgan Bir bolali siyosat Xitoy aholisi o'sishini sezilarli darajada sekinlashtirdi, ammo bu kutilmagan va jiddiy oqibatlarga olib keldi:

- ✓ Keskin Tug'ilishning Pasayishi: Siyosat tufayli tug'ilish darajasi juda tez pasayib ketdi. Ushbu siyosat bekor qilinganidan (hozir uch bolali siyosatga ruxsat berilgan) keyin ham, yosh oilalar farzand ko'rishga shoshilmayapti.
- ✓ Jinslar Orasidagi Nomutanosiblik: Erkak bolalarga bo'lgan an'anaviy afzallik tufayli, minglab ayol tug'ilishlari oldini olingan yoki yashirincha abortlar sodir etilgan. Natijada, mamlakatda erkak va ayol nisbati keskin buzilgan, bu esa kelajakda nikoh va ijtimoiy barqarorlik uchun muammo bo'lmoqda.
- ✓ "Kichik Imperatorlar" Sindromi: Oilalardagi yagona o'g'il bolalar ko'pincha ortiqcha erkalanish va mas'uliyatsizlik bilan bog'liq psixologik muammolarga duch kelishmoqda.

Aholining Tez Qarishi (The Aging Wave)

Bu Xitoyning eng katta demografik tahdididir.

- Tezlik: Xitoy rivojlangan mamlakatlarga qaraganda tezroq qarimoqda. Masalan, aholining 7% dan 14% gacha keksa yoshga (65+) o'tishi Fransiya uchun 115 yilni olgan bo'lsa, Xitoy uchun bu muddat ancha qisqargan.
- Mehnat Kuchining Qisqarishi: Ishchi yoshdagi aholi soni kamayib bormoqda. Bu esa YaIM o'sish sur'atiga to'g'ridan-to'g'ri salbiy ta'sir ko'rsatadi.

- "4-2-1" Modeli: Birgina farzand (o'g'il/qiz) o'zining ikki ota-onasi va to'rt nafar bobo-buvisiga (jami 6 nafar keksa) qarash mas'uliyatini o'z zimmasiga olishi kerak bo'ladi. Bu esa Ijtimoiy ta'minotga tushadigan oilaviy yukni misli ko'rilmagan darajada oshiradi.
- Pensiya Tizimi: Prognozlarga ko'ra, agar islohotlar qilinmasa, Xitoyning pensiya tizimi tez orada mablag'siz qolishi mumkin.

So'nggi Tendensiyalar va Hukumat Reaksiyasi

- ❖ Aholi Qisqarishi: 2022 yildan boshlab Xitoy aholisi soni qisqara boshladi (Hindiston aholi soni bo'yicha uni ortda qoldirdi). Bu uzoq yillar davom etishi kutilmoqda.
- ❖ Siyosatni Yumshatish: Xitoy hukumati tug'ilishni rag'batlantirish uchun bir nechta siyosat (ikkita, keyin uchta bolali siyosat)ni joriy etdi, moliyaviy yordamlar va uzoqroq.
- ❖ Bu ikki mamlakat tajribasi shuni ko'rsatadiki, demografik qarishga qarshi kurash nafaqat texnologik imkoniyatlarga, balki siyosiy irodaga ham bog'liqdir. ota-ona ta'tillari taklif qilindi. Biroq, yashash narxining yuqoriligi va yoshlarning o'zgaruvchan munosabati tufayli bu choralar kutilgan natijani bermayapti.

Pensiya Tizimining Tuzilishi va Moliyaviy Holati

Xitoyning asosiy pensiya tizimi (Urban Employees' Basic Pension System - UEPB) "Pay-as-you-go" (PAYG) modeliga asoslangan, ya'ni hozirgi ishchilarning to'lovlari orqali hozirgi pensionerlarning pensiyalari to'lanadi.

- Defitsit Xavfi: Demografik muvozanat buzilganligi sababli, tizimda daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi salbiy farq (deficit) kuzatilmoqda. Ba'zi prognozlarga ko'ra, agar islohotlar o'tkazilmasa, ba'zi viloyatlardagi pensiya fondlari 2035-yilga borib to'liq tugashi mumkin edi.
- Viloyatlar Oralidagi Nomutanosiblik: Pensiya tizimi markazlashtirilmaganligi sababli, yosh aholi ko'proq bo'lgan sharqiy va janubiy viloyatlar nisbatan barqaror bo'lsa, yoshlar ko'chib ketgan shimoliy va g'arbiy hududlarda fondlar tezroq tugab bormoqda.

Xitoy hukumati bosimni yengish uchun ikki asosiy islohotni boshlagan:

- Fermerlarga Ikkinchi Bola Siyosatining Yumshatilishi: Iloji boricha tug'ilishni oshirishga harakat qilmoqda, ammo bu faqat uzoq muddatda ta'sir qiladi va birinchi natijalar (o'z navbatida Koreyada kuzatilgani kabi) kutgan samarani bermayapti.
- Majburiy Pensiya Yoshini Oshirish: Pensiyaga chiqish yoshini bosqichma-bosqich oshirish (erkaklar uchun 60 yoshdandan 65 yoshgacha, ayollar uchun 50/55 yoshdan 60 yoshgacha) rejalashtirilmoqda. Bu yechim qisqa muddatda fondlarga kiruvchi mablag'ni oshirsa-da, mehnat bozorida kuchli qarshilikka uchramoqda.

Xulosa qilib aytganda, Xitoyning ijtimoiy ta'minot tizimiga tushayotgan bosim tezlashgan qarish va tarixiy siyosiy qarorning (Bir bolali siyosat) bevosita natijasidir, bu esa jamiyatning moliyaviy barqarorligi uchun jiddiy tahdid hisoblanadi.

Janubiy Koreya: Dunyodagi eng past tug'ilish darajasiga ega. Bu mamlakatni kelajakda eng jiddiy demografik inqirozga olib kelishi mumkin. Ular aholini ko'paytirish uchun yirik moliyaviy rag'batlantirish dasturlarini joriy qilmoqda.

Janubiy Koreyaning demografik muammosi asosan tug'ilish darajasining misli ko'rilmagan darajada pastligi bilan belgilanadi.

- ✓ Ko'rsatkich: Janubiy Koreyaning umumiy tug'ilish koeffitsiyenti (Total Fertility Rate - TFR), ya'ni bir ayol umri davomida o'rtacha ko'radigan bola soni, doimiy ravishda dunyodagi eng past ko'rsatkich hisoblanadi. 2023 yilda bu ko'rsatkich 0.72% ni tashkil etdi (almashtirish darajasi 2.1%).
- ✓ Tarixiy pasayish: 1960-yillarda bu ko'rsatkich 6 atrofida bo'lgan, ammo atigi bir necha o'n yildan keyin u 1.0% ning ostiga tushib ketdi.
- ✓ Natural Qisqarish: Mamlakat aholisi soni ketma-ket yillar davomida natural ravishda qisqarmoqda (o'limlar soni tug'ilishlardan ko'proq).

Tug'ilishning bunday pastligi jamiyatni juda tez "qariyalarga boy" jamiyatga aylantirmoqda:

- "Super-Keksa" Jamiyat: Agar joriy tendensiya saqlanib qolsa, 2025 yilga borib aholining 20% dan ortig'i 65 yoshdan katta bo'ladi, bu esa uni Yaponiya bilan bir qatorda "super-keksa jamiyat" toifasiga olib kiradi.
- 2100 yil Prognozi: Ayrim prognozlarga ko'ra, agar tug'ilish ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshmasa, Janubiy Koreya aholisi 2100 yilga borib hozirgi 51 milliondan qariyb 26 millionga tushib qolishi mumkin.

Bu demografik o'zgarishlar ijtimoiy ta'minot tizimiga juda katta bosim o'tkazadi:

- Iqtisodiy Dinamizmning Yo'qolishi: Ishchi kuchining qisqarishi, iste'molning kamayishi va pensiya tizimini moliyalashtirish uchun soliq bazasining torayishi iqtisodiy o'sish sur'atini pasaytiradi.
- Sog'liqni Saqlashdagi Qiyinchiliklar: Keksa aholi uchun parvarishlash xizmatlariga (ayniqsa, uzoq muddatli parvarishga) talabning keskin ortishi tibbiyot byudjetini to'xtovsiz oshiradi.
- Pensiya Tizimiga Bosim: Yosh avlodning kamayishi ularning pensiya tizimiga qo'shadigan hissasi kamayadi, bu esa pensiyalarni to'lash uchun davlat tomonidan katta subsidiyalar ajratishni talab qiladi.

Janubiy Koreyadagi past tug'ilish ko'rsatkichiga bir nechta birgalikdagi omillar sabab bo'ladi:

- Yuqori Hayot Xarajatlari: Ayniqsa, uy-joy narxining haddan tashqari qimmatligi yosh oilalarning nikohdan va farzand ko'rishdan voz kechishiga asosiy sabab bo'ladi.
- Intensiv Ta'lim Tizimi: Bolalarni elit universitetlarga kiritish uchun raqobat juda yuqori. Bu esa ota-onalarga moliyaviy va ruhiy bosimni oshiradi.
- Ish-Hayot Balansining Buzilishi: Koreyada hali ham erkaklarda oilaviy majburiyatlarga bo'lgan patriarxal qarashlar mavjud. Ayollar yuqori malakali ishga kirishgan bo'lsa-da, ulardan hali ham uy ishlari va bola parvarishining katta qismini o'z zimmasiga olishi kutiladi, bu esa karerani tanlashga majbur qiladi.
- Hukumatning Chuqur Reaksiyasi: Janubiy Koreya hukumati muammoning jiddiyligini anglab, \$200\$ milliard dollardan ortiq mablag'ni rag'batlantirishga

sarfladi, ammo bu choralar aksariyat yosh oilalarning hayotiy muammolarini (uy-joy, ish) hal qila olmadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Demografik qarish jarayoni zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim tendensiyalaridan biri bo'lib, u ijtimoiy ta'minot tizimining barqaror faoliyat yuritishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot davomida aholining yosh tarkibidagi o'zgarishlar pensiya ta'minoti, sog'liqni saqlash tizimi hamda davlat byudjetining ijtimoiy yo'naltirilgan xarajatlari bilan uzviy bog'liq ekanligi aniqlandi. Aholi qarishining jadallashuvi mehnatga layoqatli aholiga tushayotgan iqtisodiy yuklamani oshirib, ijtimoiy ta'minot tizimining moliyaviy barqarorligini murakkablashtiradi.

O'zbekiston sharoitida demografik qarish hozircha keskin tus olmagan bo'lsa-da, uzoq muddatli istiqbolda ushbu jarayon ijtimoiy ta'minot tizimi uchun muhim chaqiriqlarni yuzaga keltirishi mumkin. Pensiya to'lovlari hajmining bosqichma-bosqich ortishi, sog'liqni saqlash xarajatlarining ko'payishi hamda hududlar o'rtasidagi demografik tafovutlar mavjud mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Shu bois, demografik omillarni hisobga olgan holda ijtimoiy siyosatni rejalashtirish strategik ahamiyat kasb etadi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi amaliy takliflar ilgari suriladi:

Birinchidan, ijtimoiy ta'minot tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash maqsadida pensiya tizimini diversifikatsiya qilish va aralash moliyalashtirish mexanizmlarini bosqichma-bosqich rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Bu demografik yuklama oshgan sharoitda byudjetga tushayotgan bosimni yumshatishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, mehnat bozorida keksalar bandligini rag'batlantirish orqali iqtisodiy faol aholi ulushini saqlab qolish zarur. Moslashuvchan ish shakllari, qayta tayyorlash va malaka oshirish dasturlari ushbu jarayonda muhim instrument sifatida namoyon bo'ladi.

Uchinchidan, norasmiy bandlikni qisqartirish va ijtimoiy sug'urta tizimiga jalb etilayotgan aholi sonini kengaytirish orqali ijtimoiy ta'minot tizimining daromad

bazasini mustahkamlash mumkin. Bu chora uzoq muddatda pensiya tizimi barqarorligining muhim omili hisoblanadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy ta'minot va sog'liqni saqlash tizimlari o'rtasida institutsional uyg'unlikni kuchaytirish, demografik qarish sharoitida kompleks yondashuvni joriy etish zarur. Bu aholining keksayib borayotgan qatlamiga ko'rsatiladigan xizmatlar samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, demografik qarish jarayonini e'tibordan chetda qoldirmasdan, unga moslashuvchan va ilmiy asoslangan ijtimoiy ta'minot siyosatini olib borish O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot natijalari demografik siyosat va ijtimoiy ta'minot tizimini takomillashtirish bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. United Nations. ***World Population Ageing***. – New York: United Nations, 2020.
2. World Bank. ***Pensions at a Glance: Public Policies across OECD Countries***. – Washington, DC: World Bank, 2019.
3. OECD. ***Ageing and Employment Policies: Statistics on Ageing and Employment***. – Paris: OECD Publishing, 2021.
4. Bloom D.E., Canning D., Fink G. Implications of population ageing for economic growth // ***Oxford Review of Economic Policy***. – 2010. – Vol. 26, No. 4. – P. 583–612.
5. Barr N. ***The Economics of the Welfare State***. – Oxford: Oxford University Press, 2012.
6. Holzmann R., Hinz R. ***Old-Age Income Support in the 21st Century***. – Washington, DC: World Bank, 2005.
7. Diamond P. Social security reform // ***Oxford Review of Economic Policy***. – 2006. – Vol. 22, No. 1. – P. 43–56.

8. Lindh T., Malmberg B. Age structure effects and growth in the OECD // *Journal of Population Economics*. – 1999. – Vol. 12. – P. 431–449.
9. Ўзбекистон Республикаси Davlat statistika qo‘mitasi. *Demografik ko‘rsatkichlar statistik to‘plami*. – Toshkent, so‘nggi nashr.
10. Ўзбекистон Республикаси Prezidenti. *Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini takomillashtirishga oid qaror va farmonlar to‘plami*. – Toshkent, so‘nggi yillar.
11. Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO). *World Social Protection Report*. – Geneva: ILO, 2021.
12. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
13. Musgrave R., Musgrave P. *Public Finance in Theory and Practice*. – New York: McGraw-Hill, 2014.
14. Lee R., Mason A. Population aging and the generational economy // *Journal of Economic Perspectives*. – 2017. – Vol. 31, No. 3. – P. 115–140.
15. Holzmann R. Global pension systems and their reform // *International Social Security Review*. – 2013. – Vol. 66, No. 2. – P. 1–29.